

ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗ – ΚΑΠΟΙΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΣΚΕΨΗΣ (της Ιωάννας Μουτσοπούλου)

(1ο μέρος του άρθρου)

Αυτές οι έννοιες βρισκότουσαν πάντοτε στο επίκεντρο της φιλοσοφικής σκέψης με τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Αλλά βρισκότουσαν και στο επίκεντρο των προβλημάτων της ανθρωπότητας. Η μεταξύ τους σχέση είναι αναπόδραστη απόρροια της σχέσης ολότητας και ατομικότητας, όπου η ολότητα δεν είναι ένα μηχανιστικό σύστημα, ένα συναρθρωμένο σύνολο πολλών διαφορετικοτήτων που αλληλεπιδρούν, αλλά κάτι που το υπερβαίνει. Σαν τέτοια, όμως, η ολότητα φαίνεται επίφοβη για την ελευθερία του ατόμου, γιατί στον κατακερματισμένο κόσμο των φαινομένων στον οποίον ζούμε η κατανόησή μας εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να συλλάβει με πληρότητα την πραγματικότητα αυτήν. Ζούμε με τις ερμηνείες που κάνουμε ή που έχουν κάνει κάποιιοι άλλοι για εμάς. Οι ερμηνείες αυτές οπωσδήποτε επηρεάζονται από την ικανότητα αντίληψης, τις προθέσεις και τις συνθήκες. Όμως, από το άλλο μέρος, ούτε η απόλυτη γνώση μάς είναι απαραίτητη, γιατί οι δυνατότητές μας για ελευθερία είναι περιορισμένες. Ακόμη και αν αυτή η ελευθερία φαινόταν απεριόριστη πάλι θα ήταν περιορισμένη. Δεν είναι θέμα ποσότητας ελευθερίας, αλλά ποιότητας. Για παράδειγμα, θέλω να είμαι απόλυτα ελεύθερος να κερδίσω χρήματα

και στο τέλος όντως τα κερδίζω. Αν συμβαίνει έτσι, αυτό τι σημαίνει; Ότι έχω προσεγγίσει την αλήθεια; Αν όχι, τότε τι νόημα έχει η ελευθερία, όταν δεν περιλαμβάνει όλες τις όψεις του εαυτού και της ύπαρξης; Ακόμη και αν είναι μία “επιλογή”, είναι σίγουρα περιορισμένη, όπως, όταν ο δούλος διαλέγει τη δουλεία, δεν παύει να είναι δούλος επειδή το επέλεξε.

Το **νόημα** είναι δύσκολα αντιληπτό τόσο σαν φύση και πρόθεση όσο και σαν συγκεκριμένο περιεχόμενο. Αν ήταν κάτι που προέρχεται από έναν τελείως εξωγενή παράγοντα, π.χ. έναν άνθρωπο ή τη φύση, τότε θα μπορούσε κανείς, σε μερικές τουλάχιστον περιπτώσεις, να το προσδιορίσει με σχετική ακρίβεια. Αλλά η πηγή του νοήματος είναι (πάντοτε κατά την κρίση μου) το όλο ως υπερβατικό Είναι και Άπειρο. Αυτό είναι εξωγενές επειδή μας υπερβαίνει, αλλά και ενδογενές επειδή μας διαπερνάει, είμαστε “κομμάτι” της φύσης του. Επομένως, ο φόβος και η αντίδραση ότι αυτό το νόημα μας επιβάλλεται εκ των έξω χωρίς να το θέλουμε είναι αβάσιμη. Αυτό που μας επιβάλλεται συχνά είναι οι ερμηνείες των άλλων ανθρώπων από τους ίδιους τους ανθρώπους. Το νόημα υπάρχει πάντοτε και “εκεί” και “εδώ” και αποτελεί φύση της ζωής.

Στην πραγματικότητα, αυτή η λειτουργία του νοήματος συμβαίνει και στην καθημερινότητά μας σε πολύ πεζά πράγματα, όπως στη σχέση του όλου του οργανισμού με τα μέρη του, αλλά αυτή η αναλογία είναι εξαιρετικά φτωχή και αδύναμη για να εκφράσει την πραγματικότητα σε φιλοσοφικό επίπεδο. Απλώς, το αναφέρω για να κάνω κάπως κατανοητή τη σκέψη μου και όχι γιατί οι αναλογίες μπορεί να είναι σε οποιονδήποτε βαθμό ακριβείς.

Το νόημα αυτό όμως δεν αποτελεί μία συμπαγότητα τεράστιας δυνάμεως που θα πέσει σαν κεραυνός στον κόσμο και θα επιβληθεί, ώστε να μην αφήσει καμμία αμφιβολία σε κανέναν, αποδεικνύοντας την ύπαρξή του. Συνυπάρχει με την ελευθερία που είναι και αυτή μέρος του. Εδώ γεννιούνται σχεδόν όλα τα ανθρώπινα προβλήματα.

Το νόημα εκφράζει πάντοτε και έναν σκοπό, θα έλεγα ότι είναι

όροι συνώνυμοι. Αλλά ο σκοπός (της ζωής, της συνείδησης, του ανθρώπου, των όντων, της πολλαπλότητας κτλ) δεν είναι κάτι τόσο απλό, όπως θα ήθελε ο άνθρωπος. Δεν μπορεί να υπαχθεί κατ' ανάγκην στις δυνατότητες του ανθρώπου για κατανόηση, αναγκαστικά τον υπερβαίνει. Γι' αυτό, δίνουμε τόση σημασία – και ορθά – στα διάφορα “σημεία” ή διαφορετικότητες μέσα στον κόσμο του δυαδισμού, που είναι ο κόσμος της συνείδησης και της διαφοροποίησης, των διασπάσεων και των σχέσεων. Αυτός είναι ο κόσμος στον οποίο ζούμε και με τα κριτήριά του προσπαθούμε να τον αντιληφθούμε.

Το πρόβλημα είναι πώς θα ερμηνεύσουμε αυτή τη διάσπαση σε διαφορετικότητες. Θα την κατηγοριοποιήσουμε ως απόλυτη φύση της ζωής ή θα διακρίνουμε μέσα της ίχνη μιας ενότητας; Αυτή η ενότητα θα είναι απλώς ένα αφηρημένο σύστημα που τη διαπερνάει μηχανιστικά και που δεν γνωρίζουμε τη γένεσή του ή είναι κάτι πιο ζωντανό, μια συνείδηση που την υπερβαίνει ή μία υπέρβαση ακόμη και της συνείδησης για την οποία δεν μπορούμε να έχουμε αντίληψη; Αυτά είναι θεμελιώδη ερωτήματα. Οποιοδήποτε και αν επιλέξουμε, η επιλογή θα έχει τις δικές της μακροπρόθεσμες συνέπειες. Συνήθως, προϋπάρχουν απαντήσεις ως αυτονόητες και, έπειτα, προσπαθεί κανείς να προσαρμόσει τις παρατηρήσεις του σε αυτές. Αλλά απαντήσεις τέτοιου είδους που να συνταιριάζουν με την επιστήμη και τις απαιτήσεις της δεν μπορούν να υπάρξουν. Εξάλλου, ακόμη και στα επιστημονικά ευρήματα υπάρχει ένα εύρος προσαρμογής στις διάφορες φιλοσοφικές θεωρήσεις και δεν είναι αυτονόητα. Ο έγκριτος υλιστής επιστήμονας Stephen Jay Gould, παλαιοντολόγος και εξελικτικός βιολόγος, είχε αναφέρει σε άρθρο του τα εξής (η μετάφραση είναι δική μου): «*Προχωρώντας μπροστά άλλα 50 χρόνια μέχρι τους δύο μεγαλύτερους εξελικτιστές της γενιάς μας: ο G. G. Simpson ήταν ένας ανθρωπιστής αγνωστικιστής, ο Theodosius Dobzhansky ένας πιστός Ορθόδοξος Ρώσος. Είτε οι μισοί από τους συναδέλφους μου είναι απέραντα ηλίθιοι, είτε αλλιώς η επιστήμη του Δαρβινισμού είναι πλήρως συμβατή με τις συμβατικές θρησκευτικές πεποιθήσεις και εξίσου συμβατή με τον αθεϊσμό, αποδεικνύοντας έτσι ότι οι δύο μεγάλοι κλάδοι της φυσικής*

πραγματικότητας και η πηγή της ανθρώπινης ηθικής δεν αλληλεπικαλύπτονται σοβαρά» (Impeaching a Self-Appointed Judge, book review, Scientific American, Vol. 267, No 1 [July 1992], pp, 118-121, https://www.jstor.org/stable/24939153?refreqid=excelsior%3A6143d35e58fae55c2a4596725cb003db&seq=1#metadata_info_tab_contents). Καταλαβαίνει, λοιπόν, κανείς ότι η παραπάνω σκέψη μου δεν ήταν τόσο αυθαίρετη όσο ίσως φαίνεται με την πρώτη ματιά. Η επιστήμη δεν έχει αποδείξει ορισμένα πράγματα. Κινούμαστε ακόμη στον χώρο των πεποιθήσεων.

Στη βάση, λοιπόν, των προσπαθειών μας για κατανόηση, πάντοτε, βρίσκεται μια αρχική – και ασυνείδητη ίσως – προεπιλογή που θα χαρακτηρίσει τις προσπάθειές μας. Η προεπιλογή αυτή δεν είναι κατ' ανάγκην φιλοσοφική, αλλά στην πλειονότητα των περιπτώσεων είναι ασυνείδητη, αποτελεί έκφραση των επικρατέστερων τάσεων του ανθρώπου.

Η σκέψη των τελευταίων δεκαετιών προσπάθησε να αποδομήσει το νόημα και να του δώσει ένα άλλο περιεχόμενο, πιο τυχαίο, εξαρτώμενο από τα γεγονότα και τις επιμέρους σχέσεις των ατόμων ή των συνθηκών, είτε προσπαθώντας να αποφύγει τις καταχρήσεις του παρελθόντος είτε, έστω, με πρόφαση τις καταχρήσεις που έχουν γίνει τόσο από τις εξουσίες όσο και από τους ίδιους τους ανθρώπους. Στην πραγματικότητα, έχουν την αυταπάτη ότι το Θν ως φορέας ενός κεντρικού και θεμελιώδους νοήματος είναι κάτι σαν τον άνθρωπο με μόνη διαφορά τη δύναμη, ώστε αναπόφευκτα θα “επιβάλει” το δικό του νόημα. Προεκτείνουν και προβάλλουν τον άνθρωπο με τις ατέλειές του στο άπειρο. Φυσικό είναι, λοιπόν, να φοβούνται την επιβολή. Ουσιαστικά, επαναλαμβάνουν τα ανθρώπινα λάθη της θεοκρατικής περιόδου στην αντίληψη του όλου και αυτό είναι η ειρωνεία. Η τοποθέτηση είναι διαφορετική, αλλά η κατανόηση είναι ίδια. Το νόημα όμως δεν είναι η ανθρώπινη σκέψη ή κάποια διαταγή, αλλά η ίδια η ύπαρξη και η ζωή με τις προϋποθέσεις της, της οποίας είμαστε μέρη. Βέβαια, δεν μπορούμε να ρυθμίσουμε τη ζωή μας με τέτοιες γενικότητες και αοριστίες για το όλο και το νόημα που

αναφέρονται σε αυτό το κείμενο. Όμως τέτοιες βασικές σκέψεις μπορούν να μας συγκρατήσουν από το να εισερχόμαστε σε άλλες αοριστίες, επικίνδυνες και χαοτικές, επειδή είναι, απλώς, αντιδραστικές και γι' αυτό γοητεύουν.

Μία τέτοια αοριστία είναι για παράδειγμα η εξής: «Επιπλέον, η φαινομενολογία προσπαθεί να συλλάβει το νόημα της καθημερινής εμπειρίας για να επαναβεβαιώσει τον ιδρυτικό χαρακτήρα του υποκειμένου, του εγώ, των υπερβατικών του λειτουργιών. Αντίθετα, η εμπειρία σύμφωνα με τον Νίτσε, τον Μπλανσό και τον Μπατάιγ, έχει κυρίως το καθήκον να εκριζώσει το υποκείμενο από τον εαυτό του να φτάσει στη εκμηδένισή του ή στη διάλυσή του. Πρόκειται για ένα εγχείρημα απο-υποκειμενοποίησης» (Miguel Morey, Φουκό και Ντερντά, Σύγχρονη Γαλλική Σκέψη, εκδ. Emse Edapp S.L., 2020, σελ. 31, Μισέλ Φουκό, συζήτηση με τον Ντ. Τρομπαντορί το 1978). Δεν θα θεωρούσα το κείμενο προβληματικό, αν απλώς έλεγε ότι πρέπει το υποκείμενο να αποσυνδεθεί από τις ταυτίσεις που κάνει για να προσδιορίσει τον εαυτό του, ώστε να ανοιχτεί σε κάπως ευρύτερο ορίζοντα – αν και ακόμη και αυτό χρειάζεται κάποια σύνεση και όχι καταστροφικότητα. Όμως δεν λέει κάτι τέτοιο. Αν επιπλέον το συνδυάσουμε και με μερικές άλλες σκέψεις των παραπάνω, εκκεντρικές, σκοτεινές και αντικοινωνικές, τότε μάλλον ο Φουκό δεν ήθελε να περιοριστεί σε αυτό που ανέφερα χρησιμοποιώντας απλώς μία υπερβολή στην έκφραση, αλλά κάτι άλλο που συνάδει με τη σκέψη τους, η οποία τον γοήτευε όπως λέει στο ίδιο κείμενο.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στο νόημα. **Η άρνηση του νοήματος αποτελεί στην ουσία τη βάση της αποδόμησης. Νόημα και αποδόμηση δεν είναι συμβατά παρά μόνον εν μέρει.** Στην πραγματικότητα, την φυσιολογική και αναγκαία αποδόμηση αναλαμβάνει η ίδια η ζωή και οι τοπικές ή παγκόσμιες κρίσεις δείχνουν τι πρέπει να αποδομηθεί, π.χ. ποιες συνήθειες, σκέψεις, οργανωτικά σχήματα. Όμως μια τέτοια αποδόμηση είναι απλώς η αναγκαία αλλαγή, η αντικατάσταση του παλιού με το νέο.

Ας κάνουμε όμως μια αρχική ανάλυση του τι μπορεί να είναι η αποδόμηση.

1. Η ανάλυση σε οποιοδήποτε επίπεδο μας απασχολεί. Αναγκαστικά η ανάλυση θα ασχοληθεί με τον κόσμο των εννοιών, όσο απλές και αν είναι οι εμπλεκόμενες έννοιες. Η ανάλυση πάντοτε περιέχει στοιχεία αποδόμησης, αλλά τείνει στο να κατανοήσει το αρχικό νόημα, τις σχέσεις και ό,τι είναι αναγκαίο για την εκπλήρωση ενός συγκεκριμένου σκοπού.
2. Η καταστροφή ορισμένων πραγμάτων, νοητών ή αισθητών και συγκεκριμένων.

(α) Η καταστροφή μπορεί να είναι μία αναγκαία απόσυρση αρνητικών ή απαρχαιωμένων πραγμάτων όπως είναι η κατάργηση της δουλείας ή της διαφθοράς. Αυτή δεν είναι αληθινή καταστροφή, αλλά απλώς η αποδόμηση μιας μορφής δράσης και αντίληψης που είναι επιβλαβής.

(β) Η καταστροφή όμως μπορεί να είναι η πλήρης αντιστροφή των αξιών στις οποίες στηρίζεται η ανθρώπινη ζωή. Μπορεί να αποτελεί μία φιλοδοξία για “επανίδρυση” της ζωής. Αυτή είναι η μέγιστη πρόκληση ή πειρασμός αυτών που διεκδικούν μian ασύδοτη ή εκκεντρική ελευθερία. Αυτή η διεκδικούμενη ελευθερία δεν έχει σαν σκοπό πάντοτε μία επιβολή στην κοινωνία, αλλά αποτελεί, ενίοτε, **μία ασυδοσία του νου στο να φτιάχνει δικούς του κόσμους**, διεκδικώντας την απαλλαγή του από το όλο και το νόημά του. Αυτή απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, γιατί διαλανθάνει της προσοχής και φέρνει τη χαοτικότητα του ατομισμού και, ακόμη πιο πέρα, τη χαοτικότητα της αποδόμησης του ίδιου του υποκειμένου, όπως π.χ. φαινόταν στο παραπάνω κείμενο του Φουκώ.

(γ) Ο αποδομητής πρέπει να προτείνει και αυτό που πρέπει να μπει στη θέση του υπάρχοντος, να υποστεί την εξέταση και την βάσανο της δοκιμασίας στην πράξη, γιατί το κίνητρο συχνά είναι διαστροφέας της αλήθειας και των κριτηρίων. Πού έγκειται το πρόβλημα; Ότι στον καθένα υπάρχει μία πρόθεση, μία αντίληψη, η οποία προσδιορίζει αυτό το νέο που θέλει να εισαγάγει στον κενό χώρο που θα αφήσει το αποδομημένο στοιχείο, ακόμη κι αν αυτή η πρόθεση είναι απύσχα, η ίδια η απουσία αποτελεί μία

πρόθεση – απλώς, μη προτείνοντας κάτι, θα είναι ένα χάος και μία τυχαιότητα που είναι αναγκαστικά φορείς πιθανής αυθαιρεσίας και, ίσως, συγκεκριμένης φιλοσοφικής θέσης. Η αποδομητική κριτική είναι εξαιρετικά εύκολη δεδομένων τόσο των αναπόφευκτων ατελειών όσο και των αλλαγών που επιφέρει η εξέλιξη των συνθηκών και της συνείδησης και μπορεί να παρασύρει σε μία γενική καταστροφή. Είναι γνωστό ότι όλα τα συστήματα (είτε πολιτικής, είτε σκέψης, είτε ανάλυσης και άλλα) έχουν ατέλειες και σταδιακά τείνουν στο να είναι ασυνεπή προς το μέλλον λόγω της αλλαγής των αναγκών που εξυπηρετήσαν.

Επιπλέον, αυτή η τάση της αποδόμησης τείνει στο απειροελάχιστο, πράγμα που ούτως ή άλλως ακολουθεί και η επιστήμη που ερευνά το απειροελάχιστο και όχι μόνο αυτό, αλλά έχει θεμελιώσει μία τέτοια υπερειδίκευση των επιστημονικών κλάδων, που καθιστά δύσκολη την ανεύρεση της αλήθειας – γιατί η αλήθεια δεν είναι τοπική, είναι κυρίως ολική. Υπάρχει, φυσικά, η ανάγκη για υπερειδίκευση, εφ' όσον οι πληροφορίες που συσσωρεύονται για κάθε τι το ελάχιστο είναι τόσο πολλές, ώστε δεν μπορεί ο επιστήμονας να τις διαχειριστεί στο σύνολό τους. Αναρωτιέμαι όμως μήπως θα ήταν δυνατόν να διαμορφωθεί διαφορετικά η επιστήμη, ώστε να αλλάξει χαρακτήρα. Πάντως, τόση πληροφορία για το απειροελάχιστο δεν φαίνεται να είναι πια λειτουργική και επωφελής πολιτισμικά.

Ο αποδομητής ψάχνει την απάντηση στο μέρος, στο ίχνος, αλλά γιατί άραγε ψάχνει το ίχνος, το αποτύπωμα; Πιστεύω ότι στην καλύτερη περίπτωση το κάνει, επειδή θέλει να βρει την αλήθεια, μian απάντηση σε κάποιο ερώτημα της ζωής και αυτό του φαίνεται ο πιο εύχρηστος και ασφαλής τρόπος. Αυτό ακριβώς, όμως, το ερώτημα είναι ο “λόγος”, το υπερβατικό, το υπερκείμενο, το στοιχείο της έμπνευσης και της ενόρασης για την οποία μιλούσαν ορισμένοι επιστήμονες που προέκριναν τον προφορικό έναντι του γραπτού λόγου. Δεν διαθέτω τις απαραίτητες γνώσεις για να κάνω τέτοια επιλογή ή να την κάνω με τον δικό τους τρόπο, ωστόσο σαν στοιχείο εννοιολογικό μου φαίνεται σωστό, ότι δηλαδή το νόημα προηγείται της γλώσσας και φυσικά και της

γραφής. Αυτό το νοηματικό στοιχείο συνυπάρχει και συλλειτουργεί μαζί με τα άλλα. Αλλά ακόμη και αυτός που πιστεύει ότι το αποτύπωμα, η γραφή ή το ίχνος είναι η πηγή του νοήματος υποστηρίζει πάλι ένα νόημα, ότι αυτή η μορφή είναι ελεύθερη από το υπερκείμενο νόημα, γιατί είναι ανεξάρτητη και έχει τα δικά της νόημα – μόνο που κάνει μία αντιστροφή ιεράρχησης με απρόβλεπτες φιλοσοφικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Θα πρόσθετα δύο παρατηρήσεις: πρώτον, ότι αυτή η άποψη παραπέμπει κατευθείαν στην οντολογική τυχαιότητα που είναι η αναγκαία της συνέπεια και έχει τις δικές της συνέπειες, κατά την κρίση μου επαχθείς, και, δεύτερον, ότι το ίδιο το υποκείμενο που παρατηρεί και κρίνει, ή μάλλον η δυνατότητα της ύπαρξης συνείδησης και του κρίνειν αποτελεί ένα προϋπάρχον νόημα που δεν αποτελεί κατασκευή και απόρροια της ίδιας της μορφής ή της διαφορετικότητας.

(Συνεχίζεται)

18/7/2021

Ιωάννα Μουτσοπούλου

Μέλος της ΜΚΟ ΣΟΛΩΝ